

Boček, Pavel

Kyjevský metropolita vší Rusi v první polovině XIV. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2000, vol. 49, iss. C47, pp. [133]-158

ISBN 80-210-2599-9

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102659>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL BOČEK

KYJEVSKÝ METROPOLITA VŠÍ RUSI V PRVNÍ POLOVINĚ XIV. STOLETÍ

„Ano, modlím se za vás a miluji vás všechny přednostně přede všemi ostatními, ale ze všeho nejvíce miluji tvoje blahorodí a modlím se za tebe jako za svého syna, za tvou lásku k naší milosti, za opravdovou oddanost svaté Boží církvi, za dobrý vztah a úctu k přeosvícenému metropolitovi kyjevskému a vší Rusi, ve svatém Duchu milovanému bratrovi a spoluslužebníkovi naší milosti, protože jsem pochopil, že si ho vážíš a prokazuješ mu veškerou poslušnost a pokornost, jak mi on sám napsal a já sám jsem tě velmi pochválil a zaradoval jsem se z tebe, tak se chovej i dál, synu můj, abys ve mně měl svého molitvenníka. Ty získáš nejen v pozemském životě velká dobrodiní a moc nenarušitelnou, ale i budoucím životě obdržíš odměnu v podobě věčných blah.“¹ Těmito slovy se v dopise z 8.června roku 1370 snažil cařihradský patriarcha Filotheos ovlivnit jednání moskevského velkoknížete Dmitrije Ivanoviče. Přes lichotky obsažené v úvodní části dopisu žádá patriarcha velkoknížete, aby se ještě více staral o církve Boží a zřejmě i proto mu připomíná, že současný metropolita (Alexej 1354-1378) je velkým člověkem.²

Filotheův dopis není však jen svědectvím jeho náklonnosti chované vůči moskevskému velkoknížeti, patriarcha připomíná i další zcela konkrétní důvody, jež jej vedly k jeho sepsání. Dmitrij Ivanovič spolu s metropolitou totiž požádali patriarchu o schválení kroků podniknutých proti Svjatoslavovi smolenskému a dalším knížatům, jež porušila přísahu složenou moskevskému vládcí, že budou mj. společně bojovat proti Litvanům. Filotheos naděje moskevských představitelů nezklamal, protože uložené klatby plně zaštilil svojí autoritou. Navíc ještě velkoknížeti připomněl, že je jeho otcem, proto se na něho může obracet s plnou důvěrou se vším, co jen bude potřebovat a chtít.³ Nejvyšší cír-

1 *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, tom VI, Sankt Peterburg 1888, Přílohy, No 16, stlb. 100. Dále RIB.

2 Tamtéž, stlb. 102.

3 Tamtéž, stlb. 102.

kevní představitel byzantské ekumeny potvrdil roli, již s ním na Rusi od okamžiku christianizace spojovali, totiž roli rádce a morální opory při řešení vážných situací. Sám dopis a okolnosti, jež podnítl jeho sestavení, potvrzují oprávněnost Alefova postřehu, že si „Byzanc zažila od počátku XIV. s Rusy řadu obtíží.“⁴ Postupné politické sjednocování ruských zemí, navíc v režii několika center, nepatřilo do plánů Cařihradu, kde spoléhali na maximální vliv představitelů duchovní moci na nepříliš silná ruská knížata.⁵

Vztah mezi slábnoucí byzantskou říší a ruskými knížaty – dědici Kyjevské Rusi, jehož základy kladl v ideové podobě již patriarcha Fotios⁶, procházel postupnými změnami. Ty byly vedle tradiční velké vzdálenosti dány vlivem tatarské diplomacie – ve vztahu k Byzanci a tatarské nadvlády – ve vztahu k ruským knížectvím, postupným mocenským a politickým úpadkem Byzance a pokusy o sjednocování ruských zemí a následné získání hegemonie ve východní Evropě, o něž usilovali vládcové hned v několika centrech. To všechno vedlo k narušování jednoty národů, i těch, jež nebyly podmaněny římskými legiemi, a k proměnám autority byzantského císaře, který měl být symbolem a garantem této jednoty.⁷

Velmi vážnou změnou ve vývoji východní Evropy bylo přestěhování metropolity Maxima z Kyjeva do Vladimíru nad Kljazmou v roce 1300. Podle usnesení patriaršního sněmu z roku 1354 zapříčinil tuto změnu nedostatek prostředků nezbytných k zabezpečení důstojného života nejvyššího představitele ruského pravoslavia a jeho dvora.⁸ Nový metropolita Alexej (vysvěcený v roce 1354) znovu cařihradským představitelům vysvětlil, že Kyjev je městem zničeným a z toho důvodu není místem vhodným k přebývání archijereje. V Cařihradě si ověřili i z jiných informačních zdrojů (sic!), že na Rusi není jiného místa vhodného k usazení a stálému přebývání nejsvětější ruské metropole než právě Vladimír nad Kljazmou. Spolu s ohledem na dostatečné materiální zajištění patriarcha, vědom si jedné ze svých nejzákladnějších povinností – přestěhovávat archijereje tam, kde se nacházejí dostatečné prostředky k jejich zajištění, povoluje, aby „vysokopomazaný metropolita ruský a jeho následovníci přebývali a zdržovali se ve Vladimíru.“ Odvolávání se na úroveň materiálního zabezpečení mělo patriarchovi a jeho okolí pomoci vyřešit problém nového sídla ruského metropolity. Další část sněmovního usnesení ovšem jednoznačně potvrzuje, že si byl patriarcha Filotheos vědom složitosti otázky nového místa pobytu ruského metropolity, a proto rozhodl, aby Kyjev, pokud zůstane celým, byl vlastním

4 Alef, G.: *Muscovy and the Council of Florence*, in: *Rulers and Nobles in Fifteenth-Century Muscovy*, London 1983, s. 391.

5 D'jakonov, M. A.: *Vlast' moskovskich gosudarej*, Moskva 1889, s. 8.

6 Avenarius, A.: *Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století*, Bratislava 1992, s. 48–49 aj.

7 Meyendorff, J.: *Regionalismus und Universalismus in der Geschichte des russischen Christentums*, in: *1000 Jahre christliche Rus'*, Wien 1993, s. 34.

8 RIB VI, Přílohy, stlb. 66.

„prestolom a prvním sedališčem“ archijerejským. Po něm a spolu s ním má být nejsvětější biskupství vladimírské druhým „sedališčem“ a místem stálého přebývání a „upokojenija metropolitů.“⁹ Důvody, které nutily Filothea k této variantě řešení nebyly kanonické, přestože patriarcha měl právo zasahovat do správy ruské metropolie vydáváním aktů zcela mimo metropolitu,¹⁰ nýbrž jednoznačně politické. Tradice a především ambice moskevských, litevských, haličských a již také polských vládců jinou možnost neskýtaly.

Přesídlení do Vladimíru nad Kljazmou nebylo jedinou změnou, k níž došlo v životě ruské církve na počátku XIV. století. Přenesení bytí jenom „sídla“ a nikoliv „oltáře“ z tradičního Kyjeva a politika spolupráce metropolitů se severovýchodními či dobově „nizovskými“ knížaty musely nutně podnítit reakci na jihozápadě Rusi, neboli podle byzantského pojetí na Malé Rusi. Haličský velkokníže Jurij Lvovič, stejně jako o něco později velkokníže litevský Gedymin, usilují o získání svého zvláštního metropolity – haličského či litevského. Podstatné je, že postoj obou mocných vládců nebyl projevem odporu vůči byzantskému pravoslaví a jeho představiteli v osobě patriarchově.¹¹ Po Maximově přestěhování vyvstával vážný problém kvality duchovní správy jihozápadních oblastí. Nebyla to jen velká vzdálenost a nepřilíh bezpečné cesty, ale také stále větší nepřátelství především mezi Litvou a Moskvou (Vladimírem nad Kljazmou), které se stávaly předzvěstí budoucího rozdělení ruské – kyjevské metropolie.

„V roce 1303 byla Halič, bývalé ruské biskupství, povýšena na metropolii imperátorem panem Andronikem Paleologem za nejsvětějšího patriarchy pana Afanasije.“¹² Podle dopisu polského krále Kazimíra III. z roku 1370 se první haličský metropolita jmenoval Nifont.¹³ Nifontovi podléhala starobylá biskupství založená v prvních letech po christianizaci – haličské, peremyšlské, vladimírskovolynské, cholmské a turowské. Zřízení samostatné haličské metropolie bylo velmi vážnou událostí, která nastolovala na území bývalé Kyjevské Rusi zcela novou situaci.

Do této doby jediný podobný pokus o zřízení další metropolie na východoevropském teritoriu, který inicioval proslulý kníže Andrej Jurjevič Bogoljubský, vymezuje Nikonovský letopisný svod léty 1157 – 1169/70. „Město toto ve jménu svém postavil svatý a blažený velký kníže Vladimír, který prosvítíl ruskou zemi svatým křtem, nyní já hříšný a nedůstojný (tj. Andrej Jurjevič) ... chci toto město pozvednout metropolii, pak bude toto město velkým knížectvím a hlavou všem.“¹⁴ Patriarcha Lukas Chrysoberges ve své odpovědi Andreji Bogoljubskému vyjádřil mínění celého císařského dvora a – s odvoláním na kanonická

9 Tamtéž, stlb. 68, 70.

10 S u v o r o v , N.: *Kurs'cerkovnogo prava*, Jaroslavl' 1899, s. 131.

11 M e j e n d o r f , I.: *Vizantija i Moskovskaja Rus'*, Paris 1990, s. 115.

12 G o l u b i n s k i j , J e . J e .: *Istorija ruskoj cerkvi, t.II/1*, Moskva 1900, s. 97

13 R I B VI, Přílohy, stlb. 126.

14 *Polnoje sobranije russkich letopisej*, t. IX, Moskva 1862, s. 222–223. Dále PSRL.

pravidla – vysvětlil knížeti, že je třeba zachovávat všechny metropolie a biskupství celými a nenarušenými.¹⁵ Politická situace ve třetí čtvrtině XII. století dovolovala cařihradským představitelům jednoznačné odmítnutí Andrejovy žádosti, které na Rus přivezl knížecí posel bojara Jakov Stanislavič. Dvanácté pravidlo osudného chalcedonského církevního sněmu¹⁶ poskytlo patriarchovi potřebné argumenty, aby potvrdil roli Cařihradu jako nejvyššího arbitra ve všech církevních záležitostech na Rusi.¹⁷ Rok 1303 proto zakládal zcela novou tradici, jež ve svém důsledku přinášela i nový pohled na cařihradské autority a přispívala k postupné emancipaci ruských zemí vůči nim.

Metropolita Maxim zemřel v prosinci r. 1305, přibližně ve stejné době zemřel, případně rezignoval na svůj úřad, i haličský metropolita Nifont. Obě východoevropské metropolie tak prakticky najednou osiřely. Řešení nastalé situace odpovídalo měnícím se politickým a kulturním poměrům ve východní Evropě a také politickým i ekonomickým zájmům Cařihradu. Svoje cíle se pokusili prosadit dva mocní vládcové – haličský „král“ Jurij Lvovič a titulárně vladimirský ve skutečnosti však tverský velkokníže Michail Jaroslavič. Oba vyslali do Cařihradu svoje kandidáty na uvolněné stolce – igumeny Petra a Gerontije, oba svoje důvěrníky ale vypravovali s jinými cíli. Nový metropolita byl patriarchou Athanasijem a synodem ustanoven až v květnu či červnu roku 1308. Téměř tříleté rozhodování mezi dvěma kandidáty svědčí o tom, že spor nevyřešila náhoda v podobě bloudění Gerontijovy lodi na moři, jak soudí autor nejstarší verze legendy o metropolitu Petrovi jeho současník a jím do úřadu v roce 1311 vysvěcený rostovský biskup Prochor,¹⁸ nýbrž velmi náročná jednání, v nichž se promítaly odlišné cíle všech zúčastněných stran.

Za pomoci „vskutku virtuozní diplomacie“¹⁹ prosadil patriarcha na uprázdněný stolec metropolity „kyjevského a vši Rusi“ Jurijova favorita Petra, jenž měl ovšem původně nahradit Nifonta v hodnosti metropolity haličského. Obnovení jednoty ruské metropolie, které Petrovo nastolení znamenalo, bývá hodnoceno jako krok, jenž odpovídal principům a tužbám cařihradské politiky.²⁰ Vývoj na Rusi ovšem ovlivnil způsobem, který mohli cařihradští představitelé jen těžko předpokládat. Navíc jím sami nastolovali otázku důvěryhodnosti sebe samých v očích východoevropských vládců, jimž však také nemohli beze zbytku „vyjít vstříc.“

15 RIB VI, stlb. 65–66.

16 *Kniga pravil svjatyh apostol, svjatyh soborov vselenskich i pomestnyh i svjatyh otec*, Moskva 1893, reprint S. -Peterburg 1993, s. 87.

17 S u v o r o v , *Kurs...*, s. 132.

18 *Slovar' knižnikov i knižnosti drevnej Rusi (XI-pervaja polovina XIV v.)*, Moskva 1987, s. 381.

19 M e j e n d o r f , *Vizantija...*, s. 117.

20 Srv. M e j e n d o r f , *Vizantija ...*, s. 115, 118 aj., U s p e n s k i j , B. A.: *Car'i patriarch. Charizma vlasti na Rusi*, Moskva 1998, s. 396 aj.

Petr nemohl být ustanoven v první fázi haličským metropolitou²¹ a posléze povýšen na stolec všeruského metropolity nejen z politických důvodů, ale především proto, že by byla narušena kanonická pravidla, konkrétně dvanácté apoštolské pravidlo, které bránilo přemístování biskupů z jedné eparchie do druhé.²² S v podstatě kompromisní Petrovou instalací se odmítal smířit Michail Jaroslavič, jenž svým vyhraněným postojem přivedl nového metropolitu, ať tento chtěl, či nechtěl,²³ pod ochranu moskevských Danielovičů a nechtěně spolu s patriarchou přispěl ke vzestupu dosud nepřilíš významného úředního centra. Odpor vůči Petrovi, který vyvrcholil jeho obviněním z hereze a který skončil jeho velkým vítězstvím na perejaslavském církevním sněmu v roce 1311, nelze spojovat pouze s osobou tverského biskupa Andreje.²⁴ Biskup, syn litevského knížete Erdena,²⁵ si těžko mohl dovolit sám vyvolat konflikt se svým představeným, protože tím ohrožoval podstatné záměry tverského vládce, k nimž nesporně patřila šance prostřednictvím sobě nakloněného metropolity ovlivňovat dění minimálně v oblastech vladimírského velkoknížectví. Michail Jaroslavič se chtěl za pomoci všech dostupných prostředků Petra zbavit a prosadit svého favorita – Gerontije, biskup jednal v jeho zájmu a rozhodně také po úradě s ním.²⁶

Andrejův blízký spolupracovník mnich Akindin, jenž podle vlastního svědectví navštívil Cařihrad, aby ve funkci biskupského a se vší pravděpodobností i velkoknížecího posla informoval patriarchu o nevhodném chování a jednání nového metropolity,²⁷ adresoval tverskému velkoknížeti posláni. V něm vládci připomíná jeho povinnosti formulované jednoznačně v duchu byzantské tradice, mezi něž patří „zahrazování úst heretikům a také následování a naplňování posvátných kánonů.“²⁸ Velmi ostře znějí Akindinova slova – „carem jsi, pane kníže, ve své zemi, ty máš být dotazován na posledním nelicoměrném Kristově soudu, proč jsi zamlčel metropolitu (tj. proč jsi dopustil, aby byl metropolitou

21 Srv. P a v l o v , A. S.: *O načale Galickoj i Litevskoj metropolij i o pervych tamošnich mitropolitach po vizantijskim dokumental'nym istočnikam XIV veka*, Russkoje obozrenije, t. XXVII, 1894, maj, s. 217, 221, 227, S o k o l o v , P.: *Russkij archijerej iz Vizantii i pravo jeho naznačenija do načala XV veka*, S. -Peterburg 1914, s. 223-224, S t a s i w , M.: *Metropolia Haliciensis*, Analecta Ordinis Sancti Basílii Magni, series II, sectio I, vol. XII, s. 21-23.

22 Kniga pravil ..., s. 13.

23 S t ö k l , G.: *Staat und Kirche im Moskauer Russland. Die vier Moskauer Wundertäter*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 29 (1981), s. 486.

24 F e n n e l l , J.: *The Emergence of Moscow 1304-1359*, Berkley and Los Angeles 1968, s. 69.

25 PSRL, t. XXV, Moskva 1949, s. 157.

26 Srv. B o r i s o v , N. S.: *Politika Moskovskich knjazej (konec XIII – pervaja polovina XIV v.)*, Moskva 1999, s. 189.

27 RIB VI, stlb. 153.

28 Tamtéž, stlb. 155.

heretik). ... a my to ze své duše snímáme na tvoji duši.“²⁹ Akindin netouží po vymazání práva byzantského císaře řešit problémy ruské církve. Stejně tak neusiluje o pozvednutí prestiže a autority ruského knížete ve vztahu k církvi, aby užil stejného práva jako právě byzantský císař a zavedl pořádek v církevních záležitostech.³⁰ Cílem tverského mnicha bylo přimět svého knížete, aby si uvědomil svoji odpovědnost v duchu byzantských zvyklostí a principů. I přesto je pro Akindina Cařihrad stále vzorem a autoritou, u níž nehledá „pouze“ poučení, ale k níž se obrací se žádostí o zcela konkrétní pomoc a již musí respektovat i ruský vládce. Akindin, jak jednoznačně dokazují jeho praktické kroky, ještě nehodnotí svého knížete jako pravoslavného panovníka nadaného širokými pravomocemi a odpovědností. Svoji výzvou však pomáhal přizpůsobovat tradiční byzantské představy ruskému prostředí a zároveň vytvářet základní představy o postavení a roli ruského vládce.

Výsledkem snažení tverského biskupa a jeho vyslance Akindina je dopis, který poslal tverskému velkoknížeti cařihradský patriarcha Nifont I. V dopise obecně odsuzuje simonii, jež byla se vši pravděpodobností hlavním obviněním vznášeným proti Petrovi. V závěrečné části však adresáta vyzývá, aby poslal, třeba i násilím, provinivšího se archijereje v doprovodu jeho provinění znalých lidí do Cařihradu k patriaršimu soudu, aby sám mohl posoudit míru jeho hereičnosti. Patriarcha tak opět slibuje, že splní to, co bylo jeho povinností.³¹ Vzápětí ovšem dodává, že, „když metropolita přijde, buď se ospravedlní, nebo vám jiného ustavím, koho bude chtít tvoje „bogol’jubstvo“ chtít, muže proslulého dobrými skutky u všech lidí.“³² Nifont I. se dotkl velmi citlivé otázky – navrhování kandidátů a následného instalování ruských metropolitů, jež bylo nejvýraznějším projevem závislosti ruského prostředí na cařihradském.

Pokusy o ustavení metropolitů pouze na sněmu ruských biskupů bez následné cesty pro chirotonii do Cařihradu, jichž se odvážili v roce 1051 Jaroslav Moudrý a v roce 1147 Izjaslav Mstislavič se setkaly s nepochopením a zásadním odporem nejen u patriarchy, ale také u části ruských biskupů. Ilarion a Kliment Smoljatič proto také setrvali v úřadě pouze po dobu vlády svých investorů a ochránců. Prvním metropolitou ruského původu, který byl na Rusi vybrán a do Nikaje se vydal pro chirotonii, byl Kirill II., jenž svůj úřad zastával v letech 1247 až 1281, tedy v pohnuté době těsně po nájezdu Tatarů. Kirill byl podobně jako Petr kandidátem haličského velkoknížete a posléze krále, v tomto případě Daniila Romanoviče, s nímž se ale rozešel poté, co se proslulý haličský vládce sblížil s papežskou kurií.³³ S počátkem XIV. století dochází k podstatné promě-

29 Tamtéž, stlb. 158.

30 Srv. Florja, B. N.: *O nekotorych analogijach v razvitii drevnerusskoj i zapadnojevropejskoj obščestvennoj mysli v epochu srednich vekov*, in: *Russkaja duchovnaja kul'tura*, Trento 1992, s. 320–321.

31 Suvorov, *Kurs...*, s. 130.

32 RIB VI, stlb. 149.

33 PSRL, t. II, Moskva 1908, stlb. 827. *Documenta Pontificium romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, vol. I (1075–1700. Collegit introductione et adnotationibus auxit Athanasi-

ně, s měnicími se politickými poměry se začíná postupně vytvářet nová tradice – vysílat i několik kandidátů na metropolitní stolec, případně stolce, do Cařihradu pro chirotonii. Kromě vládců Zlaté hordy tak nadále zasahují do dění v ruských knížectvích i představitelé slábnoucí Byzance. I jejich úloha se však proměňuje, jak ukazuje mj. i výzva Nifonta I.

Stejně jako haličský vládce usiloval o vytvoření samostatné metropole, jež by spravovala stále četnější ruské pravoslavné obyvatelstvo obývající území jeho rychle se rozrůstající říše, i litevský velkokníže Gedymin. Hlavním důvodem ovšem byla potřeba postavit se konkurenci moskevské moci.³⁴ Gedyminově žádosti vyhověli a samostatnou litevskou metropolii ustavili císař Andronikos II. a patriarcha Ioannes XIII. Glikas mezi lety 1315 až 1317, Fennell předpokládá, že to bylo krátce po Gedyminově nástupu na trůn v roce 1316, podle Chodynického vznikla již za Viteneše.³⁵ O osobě prvního litevského metropolity Theofila se nedochovaly v podstatě žádné informace. Zmiňují jej pouze dokumenty cařihradského patriarchátu jako jednoho z účastníků jednání synodu v letech 1317, 1327 a 1329.³⁶ Hranice a rozsah jeho metropole však nejsou v této době blíže známy.³⁷

Sídlem litevské metropole se stalo město Novogorodek, které bylo oficiální rezidencí metropolity kyjevského (posléze vladimirského) vší Rusi v době jeho cest na Litvu. Z pochopitelných důvodů nebylo touto rezidencí hlavní litevské město Vilno, i když kanonicky vilenská pravoslavná církevní obec podléhala přímo metropolitovi. Paradoxně tak spravoval hlavní města dvou nekompromisních soupeřů o hegemonii ve východní Evropě, neboť i Moskva patřila přímo do metropolitovy eparchie. Tato okolnost spolu se značnou rozlohou metropole si vynutila zavedení trvalých „naměstníků“³⁸ v Kyjevě, v Moskvě a ve Vilně. Tito hodnostáři vystupovali a jednali metropolitovým jménem a byli nadáni velkou mocí nad duchovenstvem, včetně biskupů, přestože sami biskupy nemuseli být.³⁹

Osud obou prvních samostatných západoruských metropolí byl velmi podobný. Litevská zanikla po Theofilově úmrtí v letech 1329 – 1330. Haličskou se pokoušela obnovit kníže Jurij II. Andrejevič, ale zejména Ljubart – Dmitrij, od roku 1320 údělný kníže lucký, a jeho otec Gedymin. Právě lucký biskup se

us G. Velykyj. Roma 1953, No 34, s. 50, S e n y k , S.: *A History of the Church in Ukraine*, Vol. I, Roma 1993, s. 444–445.

34 H a l e c k i , O.: *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, Lublin 1997, s. 32.

35 F e n n e l l , *The Emergency...*, s. 129, C h o d y n i c k i , K.: *Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa 1934, s. 12.

36 *Acta patriarchatus Constantinopolitani*. Ediderunt Fr. Miklosich et Ios. Müller, vol. I, Wien 1860, s. 72, 143, 147.

37 S r v . F i j a l e k , J.: *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Litwie i Rusi*, *Kwartalnik Historyczny*, X, 1896, s. 501, G o l u b i n s k i j , *Istorijsa*, s. 126, F e n n e l l , *The Emergency*, s. 129, M e j e n d o r f , *Vizantija...*, s. 100.

38 Ruské prameny důsledně užívají termínu naměstník. Viz pozn. 39.

39 RIB VI, No 69, stlb. 571–572, S r v . M a k a r i j , *Istorijsa...*, s. 395, pozn. 118–130.

zúčastnil v roce 1326 v Moskvě (!) pohřbu metropolitů Petra,⁴⁰ jenom stěží lze předpokládat, že by podnikl cestu do Moskvy, kdyby existovala samostatná haličská metropole. V květnu roku 1328 během své cesty z Cařihradu do Moskvy vysvětil Petrův nástupce Theognost nového haličského biskupa Theodora a v prosinci 1331 nového biskupa luckého.⁴¹ Zejména Theodorova instalace jednoznačně dokazuje, že v daném okamžiku samostatná haličská metropole neexistovala. V roce 1331 se v ne zcela důvěryhodném⁴² seznamu účastníků jednání patriarchova synodu připomíná haličský metropolita.⁴³ Tímto metropolitou byl se vši pravděpodobností Gabriel jmenovaný v již zmíněné listině Kazimíra III. cařihradského patriarchovi.⁴⁴ Nemohl jím být ovšem Theodor⁴⁵, kterého Kazimírova listina řadí na poslední místo ve výčtu dosavadních haličských biskupů,⁴⁶ protože ten v letech 1328-1332 působil na stolci haličského biskupa podřízeného metropolitovi Theognostovi.⁴⁷ Právě s Theognostovým obratným působením, zdůraznit je třeba především jeho velmi dlouhou cestu přes Volyň do Cařihradu a odtud na Uzbekův dvůr do Saraje,⁴⁸ nepochybně souvisí zánik další haličské metropole.⁴⁹

Výsledkem střetání litevských a moskevských zájmů, bylo v pořadí již druhé obnovení haličské metropole tentokrát v čele s Theodorem⁵⁰. Zajímavý je v této souvislosti Golubinského postřeh, že Gedymin usiloval o obnovení haličské a nikoliv litevské metropole. Nejvyšší cařihradští představitelé – císař spolu s patriarchou – nechtěli znovu obnovovat litevskou metropolii, protože na vlastní Litvě bylo málo křesťanů a o jejich duchovní potřeby mohli velmi snadno pečovat sousední ruští biskupové.⁵¹ Datum ukončení třetí haličské metropole je známé, stal se jím rok 1347.

Výběr kandidátů a následné ustavování ruských metropolitů se tak od počátku XIV. století stávalo předmětem soupeření tradice reprezentované Byzancí s postupně rostoucím sebevědomím východoevropských vládců, kteří usilovali v první fázi o prosazení svých kandidátů na post nejvyššího představitele ruské

40 Priselkov, M. D.: *Troickaja letopis'*: Rekonstrukcija teksta, Moskva 1950, s. 358.

41 Regel, W.: *Analecta Byzantino-Russica*, St. Petersburg – Leipzig, 1891, s. 52-53.

42 Mejendorf, *Vizantija*..., s. 187.

43 Acta...I, s. 164.

44 RIB VI, Přílohy, No 22, stlb. 126.

45 Srv. Sokolov, *Russkij*..., s. 53, Fennell, *The Emergency*..., s. 128.

46 RIB VI, Přílohy, No 22, stlb. 126.

47 Regel, *Analecta*..., s. 52-55.

48 PSRL, XXV, s. 170-171.

49 Chodyncki, *Kościół*..., s. 6.

50 Datum obnovení není jasné. Srv. Mejendorf, *Vizantija*..., s. 397, pozn. 63, Śliwa, T.: *Kościół Prawosławny w Państwie litewskim w XIII-XIV wieku*, in: *Chrzt Litwy*, Lublin 1990, s. 23, Uspenskij, *Car'*..., s. 398.

51 Golubinskij, *Istorija*..., s. 154.

pravoslavné církve. Konflikty, které z tohoto snažení nutně vyplývaly, podmiňovaly i nezanedbatelné důsledky politické. Tak opozice tverského knížete Michaila Jaroslaviče vůči metropolitovi Petrovi přivedla mj. Byzanc k podpoře Moskvy,⁵² jež ovšem nebyla jednoznačnou a trvalou.

Právě trvale v Moskvě pobývajícím Petr předznamenal další vývoj církevních a politických poměrů ve východní Evropě. Nezanedbatelný byl i jeho podíl na formování vztahů s Hordou. V roce 1312 v době svého pobytu v Saraji z neznámých důvodů sesadil zdejšího biskupa Izmaila a nahradil jej mnichem Varsonofijem.⁵³ O rok později se vypravil do Saraje znovu, tentokrát spolu s velkoknížetem Michaiem Jaroslavičem, aby vzdali hold novému chánovi Uzbekovi. Metropolita se téhož roku vrátil zpět, zatímco kníže setrval na chánově dvoře až do podzimu roku 1315.⁵⁴ S „velkou ctí“ přijatý nejvyšší ruský církevní představitel obdržel jarlyk už v roce 1308 ještě od chána Tochty.⁵⁵ Kontakty s Hordou udržoval Petr po celou dobu svého působení, přitom se ztotožňoval s politikou chánova vazala – vladimirského velkoknížete, tedy s politikou, jejíž základy položil Alexandr Jaroslavič Něvský. Petr, stejně jako jeho předchůdci Kirill II. a Maxim neviděl, a proto také nehledal, vůči této politice alternativu.⁵⁶

Podle legendy Petr navštěvoval mnohá města, ale zvláště si oblíbil jedno z nich – „krotostju“ oplývající Moskvu, v níž vládl „kníže jménem Ivan, syn Danielův, vnuk Alexandrův, milostivý vůči svatým chrámům a též vůči nebohým, nejznalejší ve svatých knihách, posluchač svatých učení.“⁵⁷ Autoři obou dochovaných verzí legendy o Petrovi, biskup Prochor i metropolita Kiprian,⁵⁸ nepochybně pod vlivem účasti knížete Jurije Danieloviče na popravě, kterou oficiálně nařídil chán Uzbek, vladimirského a tverského velkoknížete Michaila Jaroslaviče v roce 1318 na řece Naje u městečka Dedjakova,⁵⁹ osobu Ivanova staršího bratra zcela pomíjejí a počátek intenzivní spolupráce mezi moskevským vládcem a metropolitou Petrem spojují právě až s Ivanem Danielovičem. Prameny skutečně nedokazují bližší kontakty mezi Jurijem Danielovičem a metropolitou, a to ani v letech 1318–1322, kdy se Jurij z Uzbekovy vůle honosil titulem vladimirského velkoknížete. Borisov proto dospěl k závěru, že Petra přiměl k užší spolupráci s moskevskými Rurikovci až rok 1322, kdy se jarlyku na vladimirské velkoknížectví dostalo dalšímu z Rurikovců tverských, tentokrát Dmit-

52 Me j e n d o r f, *Vizantija ...*, s. 184.

53 P r i s e l k o v, *Troickaja...*, s. 354.

54 Tamtéž, s. 354–355.

55 P r i s e l k o v, M. D.: *Chanskije jarlyki ruskim mitropolitam*. Zapiski istoriko-filologičeskogo fakul'teta Petrogradskogo universiteta, 133, Petrograd 1916, s. 68–69.

56 H a r t o g, L. de: *Russia and the Mongol Yoke*. The History of the Russian Principalities and Golden Horde, 1221–1502, London, New York 1996, s. 51.

57 M a k a r i j, *Istorija...*, Přílohy, s. 416.

58 Tamtéž, s. 415–417; P r o c h o r o v, G. M.: *Povest' o Mitjaje*. Rus' i Vizantija v epochu Kulikovskoj bitvy, Leningrad 1978, s. 205–215.

59 P S R L, t. XXV, s. 167–168.

riji Michajloviči přezdívanému Hrozná oči, jehož pomsty se metropolita obával.⁶⁰

Podle obou legendistů vyzval Petr Ivana Danieloviče, stále jenom vládce úředního knížectví, k zahájení stavby prvního moskevského kamenného chrámu a neváhal na její realizaci využívat i svých vlastních finančních prostředků. Závažnost záměrů spojovaných s touto stavbou potvrzuje zasvěcení tohoto chrámu Bohorodičce, konkrétně svátku jejího Nanebevzetí.⁶¹ Moskva se tak nejen vyrovnává Tveri, jejíž kamenný katedrální chrám sv. Spasitele byl, ač ne úplně dostavěný, vysvěcen již v roce 1287,⁶² ale hlásí se také ke kyjevské tradici a prozrazuje rovněž svoje ambice převzít roli a místo Vladimíru nad Kljazmou. Metropolitní chrámy v obou dosavadních hlavních městech byly zasvěceny právě svátku Nanebevzetí (Uspeniju) Bohorodičky. Petr se postaral o růst moskevské prestiže i tím, že „vlastníma rukama si v tomto chrámu zbudoval hrob ve stěně blízko oltáře.“⁶³ V tomto hrobě byl také koncem prosince roku 1326 pochován. Podle legendy se u Petrova hrobu pouhých 20 dnů po pohřbu začaly dít zázraky, naplnil se tak jeden z nezbytných předpokladů jeho svatořečení. Moskva se tak Petrovým přičiněním proměňuje ve skutečné centrum pravoslavné víry ve východní Evropě.

Petrovu kanonizaci zajistil jeho nástupce na metropolitním stolci Theognost. Ten se oproti dosavadní tradici a kanonickým pravidlům obrátil se žádostí o její realizaci na cařihradského patriarchu Ioanna XIV. Patriarcha ve svém dopise metropolitovi vyjadřuje radost nad oslavením Petrovy osobnosti a ostatků. Zároveň se však podivuje i nad Theognostovou žádostí a píše mu, že jistě ví, podle jakého obřadu a zvyklostí se má v podobném případě postupovat. Theognost měl kanonizovat Petra sám.

Podle stejných pravidel má také Theognost postupovat tak, aby „náležitě oslavil spravedlivého Božího člověka.“⁶⁴ Theognostův neobvyklý postup vyvolaly neobvyklé okolnosti. Na Petrovu jednoznačně promoskevsky orientovanou politickou linii navazující archijerej usiloval o svatořečení muže, jehož neměli ve velké oblibě nejen v Tveri, ale také v Haliči a na Litvě. Navíc tato kanonizace neobyčejně posilovala postavení jejich velkého soupeře – Moskvy, jež se jako jediná mohla od tohoto okamžiku pyšnit patronátem svatého metropolity. Jednoznačně se tím vytvářely potřebné podmínky pro trvalé usazení nejvyššího církevního představitele vši Rusi právě v Moskvě. Petrova kanonizace byla prvním krokem na cestě k sakramentalizaci moskevského velkoknížete, krokem potřebným k perspektivě emancipace vůči Saraji a jejím představitelům, vůči Cařihradu a jeho představitelům, ale také vůči soupeřům o vládu nad východní

⁶⁰ Borisov, N. S.: *Russkaja cerkov' v političeskoj bor'be XIV-XV vekov*, Moskva 1986, s. 45.

⁶¹ Makarij, *Istorija...*, Přílohy, s. 416.

⁶² PSRL, t. XXV, s. 156.

⁶³ Makarij, *Istorija...*, Přílohy, s. 416; PSRL t. XXV, s. 168.

⁶⁴ RIB VI, stlb. 12-14.

Evropou. Proto nepovažoval Theognost svoje kanonické kompetence za dosta-
tečně reprezentativní a dovolával se nejvyšších autorit pravoslavného světa, je-
jichž rozhodnutí bylo nezpochybnitelné. Cařihrad v tomto případě Moskvě po-
sloužil nejen jako příklad a vzor, ale jako reálná mocenská autorita respektova-
ná, byť i z jiných důvodů, ve Vilně a v Haliči. Ta ovšem jednala v moskevském
zájmu a podle moskevských představ. Kanonizace prvního metropolity působícího
v Moskvě a také promoskevsky a její podoba byly nesporně výsledkem
dohody mezi velkoknížetem a archijerejem, počítat je nutno i s panovníkovou
materiální podporou, jež měla zvýšit patriarchův zájem na Petrově kanonizaci.

Krátce před svou smrtí se podle Prochorovy verze legendy pokusil Petr vy-
brat a prosadit jako svého nástupce archimandritu Theodora, „jehož jmenoval
na metropolitu.“⁶⁵ Golubinskij považuje za nejpravděpodobnější, že Petr takto
vyznamenal představitele vladimírského kláštera Narození Spasitele.⁶⁶ Podle
legendy se Petr k vážnému kroku rozhodl v době, kdy kníže Ivan Danielovič
pobýval mimo Moskvu. Je však nepravděpodobné, že by jednal bez vědomí
„svého“ knížete. Akce moskevského knížete a metropolity vši Rusi je o to zají-
mavější a podstatnější, že Ivan Danielovič byl v daném okamžiku jedním z řa-
dových údělných vládců, vladimírským velkoknížetem byl další tverských Ru-
rikovců – Alexandr Michajlovič. Ivanův a Petrův pokus svědčí podobně jako
akce jejich tverských, litevských a haličských soupeřů o rostoucím sebevědomí
východoevropských vládců, jež se promítalo i do představ o místě a charakteru
metropolitova působení.

Situace z let 1305–1308 se však neopakovala. Kandidát vyslaný z ruských
zemí neuspěl, absence zpráv o průběhu a charakteru jednání o obsazení ruského
metropolitního stolce neumožňuje poznání postoje cařihradských představitelů
a důvodů, které je vedly k odmítnutí Theodora a naopak k ustavení Theognosta.
Zajímavý je v této souvislosti postřeh, který vyslovil dobový byzantský historik
Nikiforos Grigoras. Podle něho již od doby, kdy ruský národ přijal pravou víru
a křesť, bylo stanoveno, že ho bude spravovat jeden archijerej, který bude podří-
zen cařihradskému patriarchovi a který bude střídavě ustanovován z ruského
národa a z narozených a vychovaných v Byzanci. Po smrti každého metropolity
se mělo zcela pravidelně postupovat právě takto, aby se upevňovalo spojení me-
zi oběma národy, které poslouží jednotě pravoslavné víry.⁶⁷ Nereálnost tohoto
soudu znamenitého byzantského historika není třeba zvláště zdůrazňovat, neboť
je zcela v rozporu s historickou realitou, nicméně je jedinečným svědectvím
o vývoji poměrů mezi Cařihradem a ruskými zeměmi od počátku XIV. století.
Potvrzuje mj., že ruské pokusy o prosazování vlastních kandidátů na metropo-
litní stolec musely být v Cařihradě vnímány a brány velmi vážně a vysvětlovány
tak, aby bylo možno opřít zdejší vynucenou vstřícnost o starší tradici.

65 M a k a r i j , *Istorija...*, Přílohy, s. 416.

66 G o l u b i n s k i j , *Istorija...*, s. 146, pozn. 1.

67 *Nicephori Gregorae Byzantina historia Graece et Latine*, vol. I–III, Bonn 1829–1855, 36,
22–23, vol. III, s. 512–513.

Neúspěch Theodorovy kandidatury nevyvolal zápornou reakci Ivana Danieloviče, který se ještě před Theognostovým příjezdem do Moskvy stal vladimirským velkoknížetem, o vládu nad celým teritoriím vladimirského velkoknížectví se však musel až do roku 1331 dělit se suzdalským knížetem Alexandrem Vasiljevičem. Pragmatismus patřící k typickým rysům moskevských Rurikovců se projevil i v tomto případě. Ivan přijal s prozíravou velkorysostí cařihradskými představiteli ustanoveného archijereje, který se ukázal být hodným této prozíravosti i velkorysosti.

Theognost definitivně přenesl sídlo ruských metropolitů do Moskvy a i dalšími opatřeními po celou dobu, kdy zastával úřad hlavy ruské církve (1328 – 1353), podporoval moskevské zájmy. V prvních čtyřech letech jeho působení na metropolitním stolci byla dokončena, opět za jeho osobní materiální účasti, stavba Uspenského katedrálního chrámu, kromě toho byly v Moskvě postaveny 4 další kamenné chrámy.⁶⁸ Moskva se i Theognostovým přičiněním stávala důstojnou nástupkyní výstavného Vladimíru nad Kljazmou, přestože i on sám musel nepochybně velmi dobře vědět, že Cařihrad ještě neschválil přestěhování ruských metropolitů ani z Kyjeva do Vladimíru, natož z Vladimíru do Moskvy. Theognost také aktivně zasahoval nejen proti knížatům, jež se dostávala do konfliktů s moskevskými velkoknížaty (např. proti Alexandrovi Michajloviči tverskému)⁶⁹, ale využíval také svého nesporného vlivu v Cařihradě. Nejvýrazněji se jeho „cařihradská politika“ projevila při likvidaci pokusů o ustavení zvláštní haličské metropole.

Likvidace třetí haličské metropole v roce 1347, k jejímuž zřízení došlo z iniciativy jednoho z nejmocnějších a nejambicióznějších litevských velkoknížat – Olgerda a proti vůli vladimirského a moskevského velkoknížete Semjona Hrdého, se stala velmi vážnou událostí, již věnovali nemalou pozornost i nejvyšší představitelé pravoslavného světa – císař a patriarcha. Krátce poté, co se po vítězství v občanské válce stal Ioann Kantakuzenos císařem, slavnostně zrušil haličskou metropolii zřízenou jeho osobními protivníky. Rychlost a slavnostnost jeho a patriarchovy reakce prozrazuje, jak velký význam Kantakuzenova vláda přikládala jednotě ruské metropole.

Jedním z důvodů Kantakuzenova postupu byla nedůvěra až obavy, jež v Cařihradě chovali vůči „vyznavačům ohně“, jak označovali tradičně pohanské Litevce. Příliš sympatické jim také nemohly být silící náznaky prozápadní orientace v politice litevských vládců. Cařihradským zájmům a potřebám dále mnohem více vyhovovala moskevská politika vůči Tatarům, nežli konfrontační politika vládců litevských. Stabilitu poměrů moskevsko – tatarských s typickým patosem zachytil letopisec – „v roce 1328 usedl velkokníže Ivan Danielovič na velké knížectví vši Rusi a byla od té chvíle tišina veliká na 40 let a přestali po-

⁶⁸ Golubinskij, *Istorija...*, I, 2, s. 148 – 150.

⁶⁹ Zajímavý je Borisův postřeh, že Theognost v případě hrozby klatbou, již chtěl uvalit na Pskov, který poskytl útočiště prchajícímu tverskému knížeti, jednal ne jako realizátor vůle Ivana Danieloviče, nýbrž jako „osoba závislá na tatarském carovi.“ Borisov, N. S.: *Russkaja cerkov' v političeskaj bor'be XIV-XV vekov*, Moskva 1986, s. 63.

hané útočit na ruskou zemi a zabíjet křesťany a oddechli si a odpočinuli si křesťané od velkého nebezpečí a od mnohé těžkosti, od násilí tatarského, a byla od té chvíle velká tišina po celé zemi.⁷⁰ Stabilní poměry ve východní Evropě skýtaly Cařihradu šanci na naplnění jeho politických a stále více i ekonomických zájmů.

Ioann Kantakuzenos se zhostil role hlavy pravoslavného světa, jež mu podle byzantských představ náležela. Ve svých dopisech adresovaných zainteresovaným východoevropským vládcům a také Theognostovi vysvětluje, proč slavnostně vydal zlatou bulu, již připojil haličskou metropolii zpět k ruské. V bule císař zdůrazňuje, že eparchie Malé Rusi, které se rozprostírají v zemi zvané Volyň – totiž haličská, vladimírská, cholmská, peremyšlská, lucká a turovská, stejně jako biskupství Velké Rusi, vždy patřily ke kyjevské metropolii, již nyní spravuje metropolita a exarcha vši Rusi Theognost.⁷¹ Titul a hodnost exarchy nenáležela ruským metropolitům automaticky. Theognost byl prvním z řady ruských metropolitů, jemuž se této cti dostalo. Svědčí o vážnosti, již se těšil na dvoře cařihradského patriarchy.

Vzápětí následuje vysvětlení, proč došlo k vytvoření samostatné haličské metropole. Císař nemohl zvolit jiný postup než svést tuto událost na ty, kdo nedůstojně spravovali říši i církev a nedbali o nic jiného nežli o své zájmy. „Pro ně přivedli do neutěšeného stavu věci státní i církevní, téměř všude vnesli rozklad a trápení a způsobili veškerou škodu a zlo křesťanským duším i tělům.“⁷² Jednou ze škod bylo vytvoření haličské metropole, jež nebylo jenom porušením dřevních na Rusi platících obyčejů, ale jež se ukázalo též být velmi škodlivým a přímo nenávisným jevem pro tamější křesťany, kteří nechtějí být „pastvou“ dvou metropolitů. Proto také nechtějí snášet zradu a narušení svého obyčeje. Ze stejného důvodu jej také prosí nejpobožnější ruský velkokníže „líbezný příbuzný mého carského veličenstva“ pan Simeon spolu s dalšími tamějšími knížaty, aby svojí zlatou bulou podřídil ona biskupství metropolii kyjevské a vrátil tak zpět starý obyčej.⁷³ Protože císař shledal tuto prosbu spravedlivou, rozhodl, aby zmíněná maloruská biskupství byla vrácena zpět do podřízenosti kyjevského metropolity. Zároveň ovšem připomíná, že je metropolitovou povinností plnit všechno, co mu kánony vůči podřízeným biskupstvím ukládají, má se tak také přihlásit ke svým předchůdcům na ruském metropolitním stolci.⁷⁴ Toto uspořádání má být respektováno na věky podle dřevního obyčeje stanovujícího, že všechna tamější biskupství podléhají moci jediného metropolity.⁷⁵ Císař sice vyšel žádosti moskevského velkoknížete vsříc, zároveň ovšem stanovil podmínku, která byla v měnicích se politických poměrech východní Evropy v pod-

70 Priselkov, *Troickaja ...*, s. 359.

71 RIB VI, Přílohy, stb. 14.

72 Tamtéž, stb. 14.

73 Tamtéž, stb. 16.

74 Tamtéž, stb. 18.

75 Tamtéž, stb. 20.

statě nespíitelnou a která odpovídala spíše byzantským cílům než momentální situaci ve východní Evropě.

V dopise adresovaném metropolitu Theognostovi Ioann Kantakuzenos sděluje, že nejrůznější novosti objevující se před nedávnem, z nichž jedna se v podobě odtržení několika biskupství od jeho metropole projevila i na Rusi, měly mnohé příčiny. Za největší z nich císař označil nerozvážnost bývalého konstantinopolského patriarchy, který již však byl sesazen, protože porušoval kanonická pravidla. Poté byl nastolen předešlý řád a systém.⁷⁶ Bývalý haličský metropolita se má dostavit na jeho pokyn do Cařihradu před soud, aby se odpovídal ze všech provinění, která proti němu vznesl právě Theognost. Do Cařihradu by se měl podle svých možností vypravit i sám Theognost – především však proto, aby „spatřil moje carské veličenstvo, které věnuje celé záležitosti velkou pozornost“ a také proto, aby soud s haličským metropolitou mohl proběhnout podle všech náležitostí.⁷⁷ Láska a úcta, již metropolita vůči císaři chová, je předpokladem a zároveň zárukou, že všechny jeho žádosti a potřeby budou vždy vyslyšeny.⁷⁸

Zvláštní dopis adresoval císař také přímo velkoknížeti Semjonovi Hrdému. I jemu vysvětluje, že všechny nežádoucí novoty plynuly z nerozvážnosti předešlého patriarchy, jenž neusiloval o nic jiného než o naplnění svých rozmarů a byl proto sesazen a vyhnán. Nyní „moje veličenstvo podle rozhodnutí a volby posvátného synodu vybralo jiného“, jenž je beze zbytku hoden nést důstojenství patriaršího úřadu. Spolu s tímto novým patriarchou a ekumenickým sněmem „moje carské veličenstvo uznalo za dobré a rozhodlo, aby nejsvětější biskupství opět podléhala nejsvětější kyjevské metropolii a aby celá Rus, Velká i Malá měla jednoho metropolitu, arcipastýře.“⁷⁹ Ve srovnání s dopisem adresovaným metropolitovi je list velkoknížeti stručnější a také méně osobní a jeho cílem je zjevně připomenout úlohu a význam cařihradských představitelů v ruském prostředí.

Adresátem posledního Kantakuzenova dopisu, který byl napsán v roce 1347 v souvislosti s likvidací haličské metropole, je lucký údělný kníže, syn velkoknížete Gedymina, Ljubart-Dmitrij, v jehož držení se nacházela valná část Malé Rusi. Jemu Ioann Kantakuzenos vysvětluje, že od okamžiku, kdy se ruskému národu dostalo daru křtu, bylo ustanoveno, aby se v celé Rusi nacházel pouze jediný metropolita – kyjevský. Někteří se sice pokoušeli tento řád narušit, ale nikdy se jim nepodařilo dovést svoje záměry do konce. Nedávno sem přišel haličský archijerej (biskup Theodor), jemuž se podařilo využít období zdejších smut a získat na svoji stranu tehdejšího konstantinopolského patriarchy a spolu s ním i špatné a k veškerému zlu svolné vládce státu a veřejných záležitostí. Pak byl povýšen z biskupa na metropolitu a byla mu podřízena další biskupství

76 Tamtéž, stlb. 22.

77 Tamtéž, stlb. 24.

78 Tamtéž, stlb. 26.

79 Tamtéž, stlb. 28.

v Malé Rusi. Nyní se opět všechny záležitosti dostaly do náležitého stavu a spolu s ustavením nového skutečně důstojného patriarchy bylo zrušeno vše, co provedl předchozí patriarcha v rozporu s Božími a svatými kánony. Podle „příkazu mého carského veličenstva“ a sněmovního rozhodnutí se musí vše napravit a vrátit tak, aby haličské a další biskupství patřila zpět pod kyjevskou metropolii. „O tom všem tě informuje moje carské veličenstvo, abys napomohl k zapuzení tohoto archijereje a přinutil jej přicestovat sem.“⁸⁰ Přiznačná je poslední část dopisu, v níž nejvyšší byzantský představitel vyzývá adresáta, aby stejně jako před časem přijal církevní listiny, jež povyšovaly haličského biskupa na metropolitu, nyní akceptoval návrat k původnímu stavu.⁸¹

V dopise zcela chybí náznaky srdečnosti a partnerského vztahu, jež jsou patrné v obou předešlých dopisech. Ještě výmluvněji dokumentuje Kantakuzenův rozdílný vztah k oběma knížatům skutečnost, že zatímco Semjonovi poslal darem vzácný náprsní kříž – relikviář, ve kterém byly vloženy ostatky čtyř mučedníků,⁸² Ljubartovi se dostalo pouze ponaučení. Údělný kníže litevský, který po pravoslavném křtu přijal jméno Dmitrij, jistě nebyl pro cařihradského vladaře tak váženou osobou jako velkokníže moskevský, navíc byl úzce spojen s „novotou“, již Kantakuzenos odstraňoval. Zřejmý odstup vyplýval i z komplikací, které zřízení haličské metropole vyvolalo. Proto nezbyvalo Ljubartu-Dmitrijovi nic než se smířit s rozhodnutím císařovým bez alespoň náznaku slibů přízně obsažených v listech vypravených do Moskvy. Listu vysvětlujícího okolnosti zřízení samostatné haličské metropole a zároveň odůvodňujícího nezbytnost jejího zrušení se nedostalo pouze polskému králi Kazimírovi III., jehož zájem o zřízení samostatné haličské metropole souvisel s polským pronikáním na haličská a volyňská území. Společný postup obou vládců je v tomto případě zřejmý.⁸³

Císař Ioann Kantakuzenos v roce 1347, podle své vlastní interpretace, vyhověl žádostem titulárně vladimírského velkoknížete a kyjevského metropolity, reálně ovšem moskevským představitelům, a napravil „chyby“ patriarchy Ioanna XIV. Kaleky. Typicky, ačkoliv vyhlášoval rozhodnutí i církevních představitelů, včetně ustanovení nového patriarchy svým jménem, nedovolil kompromitaci svého předchůdce Andronika III. a odpovědnost za všechny „novoty“ přenesl pouze na patriarchu. Sjednocením obou metropolí nejen vyhověl žádosti moskevských představitelů, ale sledoval i byzantské zájmy, jimž vyhovovala jednotná ruská metropole z řady důvodů. Z moskevského hlediska Ioann Kantakuzenos dostal své odpovědnosti „hlavy pravoslavného světa“⁸⁴ a nastolil zpět poměry, které jednak byly v souladu se staletou tradicí a jednak plně vyhovovaly potřebám moskevského státu poloviny XIV. století. Zároveň poskytoval

80 Tamtéž, stlb. 32.

81 Tamtéž, stlb. 34.

82 Tamtéž, stlb. 30.

83 M e j e n d o r f , *Vizantija...*, s. 192.

84 Srv. A v e n a r i u s , *Byzantská...*, s. 49; S u v o r o v , *Kurs...*, s. 132.

sílicímu moskevskému velkoknížeti jedinečnou ukázkou byzantské politické pravoslavné praxe, v níž právě aspektu pravoslaví náležela mimořádná důležitost. Události roku 1347 a jim podobné ovlivňovaly vztah Moskvy a dalších východoevropských knížectví vůči Cařihradu i vůči sobě navzájem, v ryze pravoslavném prostředí moskevském pomáhaly formovat názory na panovníkovo postavení a úlohu v podmínkách obnovujícího se ruského státu.

Následný vývoj výrazně ovlivnil Kazimír III., jenž se v roce 1349 zmocnil podstatných částí Haliče a Volyně, zatímco v Ljubartově držení zůstalo pouze lucké knížectví. Podle novgorodského letopisce „přišel král krakovský s mocnou silou a lstí se zmocnil země volyňské a mnoho zla způsobil křesťanům a chrámy svaté přetvořil k bohorouhačským latinským obřadům.“⁸⁵ Na Kazimírovy úspěchy v podobě územních zisků na úkor ruských knížectví nutně navázal boj o získání vlastní metropole nezávislé na Vladimíru a zejména na Moskvě.⁸⁶ Polské soupeření s Litvou o haličská a volyňská území v letech 1349–1364 přinášelo litevským vládcům úlohu ochránců pravoslaví. Ochotu přijmout pravoslavný křest, podobně jako Ljubart-Dmitrij, projevoval i nový litevský velkokníže Olgerd, s podmínkou, že za hlavu Rusi bude cařihradskými představiteli uznáván on a nikoliv velkokníže moskevský.⁸⁷

Byzantsko – ruské vztahy dostávaly novou podobu. Byzanc usilující o zachování jednoty ruské metropole se postupně dostávala do situace, kdy pro ni ruská (tj. především moskevská) peněžní pomoc nebyla už tak nevýznamnou a dočasnou záležitostí.⁸⁸ Právě jednotu ruské metropole se přitom stávala kritickým momentem, v němž se střetávaly zájmy moskevské, litevské a postupně i polské, které ovlivňovaly postoje a zájmy byzantské a tatarské. Především tradiční byzantská politika uplatňovaná vůči ruským zemím narážela na bariéru stále komplikovanějších vztahů moskevsko – litevských. Vládcové obou zemí se považovali za jediné perspektivní představitele ruského státu, neméně přitom komplikovala celkovou situaci skutečnost, že v Moskvě i ve Vilně uznávali alespoň symbolicky vedoucí postavení Cařihradu. Tento postoj vládců obou velkoknížectví byl diktován tradicí, již Litva absorbovala spolu s obsazováním ruských území a přejímáním ruské kultury. Litevský postoj byl kromě toho formován sílicím nebezpečím polským a moskevským. Moskevský spoluvytvářela touha natrvalo přemístit kyjevskou metropolii právě do nového hlavního města.

Složitost vztahů a protichůdnost zájmů se projevila v roce 1353. Na mor zemřeli 11. března metropolita Theognost a 26. dubna velkokníže Semjon Ivanovič Hrdý, otvírala se tak šance pro řadu zájemců o velkoknížecí titul, případně i pro nové řešení církevních poměrů. Zřejmě ještě před Theognostovým úmrtím vypravil novgorodský arcibiskup Mojsej do Cařihradu svoje posly, aby předlo-

85 *Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, Moskva 1950, s. 370–371. Dále NPL.

86 Chodyncki, *Kosciol...*, s. 7.

87 Mejendorf, *Vizantija...*, s. 196.

88 Vasil'jev, A. A.: *Padenije Vizantii*, Leningrad 1925, s. 57–58.

žili císaři a patriarchovi stížnost na „nemístné chování“ metropolitovo.⁸⁹ Patriarcha Filotheos reagoval na Mojsejovu stížnost dvěma dopisy, z nichž se však dochoval pouze druhý, v němž Filotheos především vysvětluje důvody ustanovení nového metropolity Alexeje a vyzývá arcibiskupa, aby se k novému metropolitovi choval s náležitou úctou.⁹⁰ Bližší informace o „nemístném chování“ Theognostově však tento dopis neobsahuje. Z jediného konkrétnějšího patriarchova vyjádření by mohlo vyplývat, že Mojseje rozněvala Theognostova snaha upřít mu právo nosit „kreščatuju rizu“ – polistaurion.⁹¹ Přitom právo nosit polistaurion přiznal Mojsejovu předchůdci Vasilijovi v roce sám 1346 sám Theognost.⁹² Odnětí práva nosit polistaurion znamenalo ztrátu prestiže nejen pro vladyku samého, ale také pro celé město, proto se také Mojsejova reakce jeví jako pochopitelná.

Pokus o přímé jednání s patriarchou nebyl jedinou akcí, jíž se Novgorodané pokoušeli ovlivnit dění na Rusi. V roce 1353, po smrti Semjonově, vypravili svého posla Smena Sudakova k „carovi do Hordy, aby prosili o velkoknížectví pro Konstantina Suzdalského.“ Chán však jejich žádosti nevyhověl a udělil vladimírský velkoknížecí jarlyk moskevskému Ivanu Ivanoviči.⁹³ Tento pokus dokazuje odhodlání novgorodských představitelů hájit zájmy „gospodina Velkého Novgorodu“ všemi dostupnými prostředky, jež nabízel momentální zcela konkrétní politická situace. Jednání novgorodských představitelů však také jednoznačně dokumentuje závislost ruských zemí na Cařihradu a Saraji a důsledky, které z ní vyplývaly. Vedle spoléhání na tradiční autority, jež měly Novgorodu pomoci vyřešit vztah k sílící Moskvě, je podstatným, byť ne jednoznačným, jeho „pronizovské“ zaměření. „Radě pánů“ více vyhovoval dosavadní stav několika navzájem soupeřících knížectví, než zjevný růst síly a proto také vlivu Moskvy. Pomoci zajistit tento kýžený stav měly autority kanonicky či mocenskopoliticky nadřazené autoritám, jímž měl Novgorod bezprostředně podléhat. Snahu obcházet metropolitu patriarcha jednoznačně odmítl a uložil arcibiskupovi, aby příště nejprve informoval o svých strastech metropolitu, k němuž musí chovat náležitou úctu a též pokoru, a teprve poté a navíc s metropolitovým souhlasem předstřel svoje problémy patriarchovi.⁹⁴ Mojsejův pokus dokazuje, v jak obtížném postavení se nacházel metropolita vší Rusi a jak daleko bylo k ideálu „vpravdě pravoslavného samoděržavného vládce vší Rusi.“

Novgorodské pokusy ovlivnit dění v ruských zemích v polovině XIV. století nebyly zdaleka ojedinělými. Jednoznačná podpora, jíž se dostalo od Ioanna

89 NPL, s. 363.

90 RIB, t. VI, Přílohy, stlb. 52–60.

91 Polistaurion – bohoslužebné roucho podobné phelonionu bylo ozdobené čtyřmi vyšíványými kříži. Do metropolity Fotije (1409–1431) bylo v ruském prostředí jeho nošení výsadou metropolitů. Od dob Fotijových polistaurion nahradil sakkos.

92 NPL, s. 358.

93 Tamtéž, s. 363.

94 RIB, t. VI, Přílohy, stlb. 56–58.

Kantakuzena a patriarchy Filotheje v Moskvě sídlícímu metropolitovi, odpovídala cařihradské politické linii nastoupené v roce 1347. Cařihradská orientace zaměřená na zachování jednoty ruské metropole narážela na linii představitelů Zlaté hordy, kteří postupně opouštěli dosavadní praxi využívání konfliktů mezi jednotlivými knížaty a začínali sázet spíše na nepřátelské vztahy postupně se vytvářejících velkých východoevropských států.⁹⁵ Příznačné jsou zásadní proměny sarajské politiky vůči Polsku Kazimíra III. a Olgerdově Litvě ve 40. letech XIV. století.⁹⁶ Přispěním tatarské diplomacie, zřejmou je osobní účast samého chána Džanibeka, byla sjednána známá dohoda z roku 1352, jíž byla haličsko-volyňská Rus rozdělena mezi Polsko a Litvu.⁹⁷ Za této situace se po dvou desetiletích stávala opět aktuální otázka uspořádání náboženských (christianizace Litvy, na níž měli i v Cařihradě nemalý zájem) a církevních poměrů (sídlo a organizační podoba ruské metropole) ve východní Evropě.

Olgerd ovládal říši, jejíž valnou část tvořily ruské a tedy tradičně pravoslavné země a jejímž oficiálním státním jazykem byla ruština. Zároveň velmi dobře věděl, podobně jako knížata tverská a moskevská, že jeho ambice povýšit Litvu a Vilno na skutečné centrum východní Evropy pomůže naplnit změna církevních poměrů. Právě tyto ambice stavěly před mocného litevského vládce, o jehož pravoslavném křtu nelze pochybovat,⁹⁸ velmi vážné problémy, k jejichž řešení přistupoval v duchu tradice svých předků a předchůdců na litevském trůně, tedy podle okamžité situace a potřeby jejího řešení. Na rozdíl od moskevských usilovali litevští představitelé o získání vlastního metropolity z mocenských a politických důvodů.

Jedinečným svědectvím je osud dvou Olgerdových dvořanů litevského původu, kteří pod vlivem zpovědníka první Olgerdovy ženy, kněžny ruského – vitebského původu, Nestora přijali křest. Antonij (před křtem Nežilo) a Ivan (před křtem Kumec) poté odmítli přinášet dary a klanět se tradičním litevským způsobem ohni. Následovalo jejich uvěznění a v Ivanově případě dočasný návrat k pohanství. Na nátlak pohanských žreců byli oba 14. ledna a 24. dubna 1347 oběšeni na stromě. Stejným způsobem a na stejném místě byl 13. prosince popraven i jejich příbuzný Jevstafij (před křtem Kruglec).⁹⁹ Kanonizace tří litevských mučedníků se uskutečnila v roce 1374. Podnět k ní dal sám Olgerd a také tehdejší kyjevský metropolita Kiprian. Ten také zajistil svatořečení jinak nepříliš významných osobností v Cařihradě, kam dopravil jejich ostatky. Obřadu se

95 Grekov, I. B.: *Vostočnaja Jevropa i upadok Zolotoj Ordy*, Moskva 1975, s. 51.

96 Spuler, B.: *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502*, 2. vyd., Leipzig 1965, s. 107–108.

97 Hruševskij, *Istorija Ukrainy – Rusi*, t. IV, Kyjev 1907, s. 441–445; Grekov, *Vostočnaja...*, s. 53.

98 PSRL, t. II, Moskva 1962, s. 351. K pohanství se vrátil po nástupu na litevský trůn. Pod vlivem své druhé manželky, tverské kněžny Juliany, a zřejmě také pod vlivem metropolity Kipriana, se nechal v roce 1377 podruhé pokřtít. Krátce před smrtí měl také složit mnišské sliby a pod jménem Alexandr tak v duchu staré tradice posílit naděje na spasení své duše.

99 PSRL, t. V, Leningrad 1925, s. 226; t. VII, Sankt Peterburg 1856, s. 214.

ujal přímo sám patriarcha Filotheos, jeho účast potvrzuje, že v Cařihradě vnímali obřad jako velmi významnou událost a pokládali ho za podnět či snad i prolog ke christianizaci celé Litvy.¹⁰⁰

Je otázkou, zda události spojené s litevskými mučedníky signalizovaly proměnu v Olgerdově postoji vůči náboženské situaci uvnitř litevského knížectví, jež se blížilo k definitivnímu přijetí křesťanství.¹⁰¹ Pro Olgerda však bylo v daném okamžiku mnohem vážnější otázkou místo rezidence metropolity vši Rusi a také orientace jeho působení. Z vývoje východní Evropy od počátku XIV. století bylo zřejmé, že ostatní ruská knížata nepřiznají Litvě význam všeruského centra, pokud bude metropolitovým sídlem Moskva. Politická a mocenská situace mu nabízel dvě možnosti řešení, buď přimět metropolitu, aby přestěhoval své sídlo zpět do oblastí jihozápadní Rusi, anebo prosadit, především v Cařihradě, rozdělení metropolie.

Podle dalšího dopisu adresovaného patriarchou Filothejem novgorodskému arcibiskupovi Mojsejovi v červenci roku 1354 se v roce 1352 v době, kdy ještě žil metropolita Theognost, objevil v Cařihradě jakýsi mnich Theodorit a domáhal se ustanovení ruským metropolitou. Filotheos nechal bedlivě prozkoumat všechny okolnosti a souvislosti Theodoritovy žádosti a zjistil, že metropolita Theognost ještě žije. Theodoritovo usilování se proto ukázalo být protivným Božím a posvátným kánonům. Patriarcha proto sdělil Theodoritovi, aby počkal, dokud se prostřednictvím poselstev neukáže pravda o Theognostovi. Zároveň se zavázal, že po těchto vysvětleních přijme rozhodnutí, které bude považovat za nejlepší. Theodorit však nečekal a prchl do Trnova, kde uskutečnil nejneprístojnější a nejnezákonnější věc proti všem kánonům, jaká se nikdy na Rusi od okamžiku přijetí křesťanství nestala.¹⁰²

Nespokojený a netrpělivý adept na ruský metropolitní stolec se nechal v hlavním městě druhého bulharského státu ustanovit metropolitou. I v Cařihradě jistě věděli, že Theognost byl od roku 1350 těžce nemocen,¹⁰³ a proto patriarcha vyzýval Theodorita ke klidu a trpělivosti. Filotheos trval na zachování všech pravidel i proto, že Olgerda, který poslal uchazeče do Cařihradu, podporovali v jeho snažení Tataři.¹⁰⁴ Netrpělivým Olgerdem, jenž chtěl nepochybně předstihnout moskevského konkurenta, instruovaný Theodorit se mohl obrátit do Trnova v důsledku konfliktu mezi byzantskou a bulharskou církví, jehož příčinou bylo založení srbského patriarchátu v roce 1346 za vlády cara Štěpána Dušana. Souhlas s povýšením arcibiskupství na patriarchát získali srbští představitelé právě od trnovského patriarchy a od ochridského autokefálního arci-

¹⁰⁰ O g i c k i j , G. P.: *K istorii vilenskich mučenikov*, Bogoslovskije trudy, Sb. 25, Moskva 1984, s. 241.

¹⁰¹ Olgerd nebránil tomu, aby všech jeho dvanáct synů z manželství s ruskými princeznami přijalo pravoslavný křest. M a k a r i j , *Istorija...*, t. III, s. 86.

¹⁰² R I B , t. VI, Přílohy, stlb. 62.

¹⁰³ P r i s e l k o v , *Troickaja...*, s. 351.

¹⁰⁴ M e j e n d o r f , *Vizantija...*, s. 198.

biskupa. Občanskou válkou plně zaměstnaní a také oslabení cařihradští představitelé reagovali na novou situaci až v roce 1352, tehdy patriarcha exkomunikoval celou srbskou církev. Oficiální důkaz o roztržce mezi Trnovem a Cařihradem pochází až z roku 1355, kdy si patriarcha Kallistos I. stěžoval na patriarchu trnovského, že v přímlovkách přestal připomínat svého cařihradského kolegu.¹⁰⁵ Za projev nepřátelství je možno považovat i Theodoritovo ustanovení ruským metropolitou.¹⁰⁶

Krok bulharského patriarchy (Simeona či Feodosije II.) vytvářel zcela novou situaci v rámci byzantské ekumeny a zvláště v oblasti východní Evropy. Jednota ruské metropolie byla opět ohrožena, Olgerd dosáhl svého cíle – jeho favorit získal hodnost metropolity a litevskému velkoknížeti se otvírala perspektiva snažšího jednání s ruskými knížaty. Z dochovaných pramenů není zřejmé, jakým ruským metropolitou se chtěl stát Theodorit při příchodu do Cařihradu a jakým se stal v Trnově. Golubinskij předpokládal, že byl Theodorit vyslán, aby usiloval o ustavení metropolitou samostatné haličskolitevské metropolie.¹⁰⁷ Pravděpodobnější však je, že měl usilovat a posléze se také skutečně snažil o ustavení kyjevským metropolitou vší Rusi.¹⁰⁸ Mejendorfův předpoklad, že Olgerd měl v úmyslu zřídit autokefální církev, protože jak Rusové tak Bulhaři těžko považovali za možnou trvalou kanonickou závislost ruské církve na trnovském patriarchátu, je velmi odvážný.¹⁰⁹ Olgerd jistě Theodorita instruoval, jak se má zachovat v případě, že v Cařihradě neuspěje, rychlost Theodoritova jednání tento předpoklad potvrzuje, kdyby však chtěl s bulharskou pomocí položit základy ruské autokefální církvi, asi by Theodorita posílal rovnou právě do Trnova. Navíc musel počítat s velmi ostrou moskevskou Cařihradem a se vší pravděpodobností i Tatary podpořenou reakcí, těžko předvídatelná je i reakce ruských biskupů a dalších církevních představitelů, jimž byla tradice nade vše svatou.

Po návratu na Rus se Theodorit usadil v Kyjevě, kde působil i dobře, kdy se novým kyjevským metropolitou vší Rusi stal moskevský favorit Alexej, jemuž se dostalo i oficiálního souhlasu k přesídlení do Vladimíru nad Kljazmou. Právě listina schvalující přenesení rezidence ruských metropolitů obsahuje zmínku – „...když se, s Boží pomocí, Kyjevu dostane předešlého pozeňnaného stavu a sesazený Theodorit odtud bude vyhnán...“¹¹⁰ Jasně však není, které eparchie byly novému metropolitovi podřízeny. Listina patriarchy Filotheje z července roku 1354, která vyzývá svého adresáta odbojného novgorodského vladyku

105 Miklosich, *Acta ... I*, s. 436–442.

106 Mejendorf, *Vizantija ...*, s. 199.

107 Golubinskij, *Istoriija ...*, t. II/1, s. 180.

108 Kljug, E.: *Knjažestvo Tverskoje*, Tver' 1994, s. 169; Tinnefeld, F.: *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, Byzantinische Zeitschrift, Bd. LXVII, 1974, s. 367.

109 Mejendorf, *Vizantija ...*, s. 199.

110 RIB, t. VI, Přílohy ..., stb. 70.

Mojseje, aby uznával za zákonného metropolitu kyjevského vši Rusi Alexeje a nikoliv Theodorita, dokazuje, že se snažil prosazovat i v oblastech, jež bezprostředně Olgerdovi nepodléhaly. Patriarcha Mojseje varuje, že jej stihne stejné odsouzení, které stihlo Theodorita, pokud jej uzná.¹¹¹ Naopak svědectví ruského letopisce o účasti volyňského biskupa Afanasije na pohřbu metropolity Theognosta 13. března 1353¹¹² ukazuje, že jeho postavení nemuselo být jednoznačným ani v oblastech, které Olgerd přímo ovládal.

Další Theodoritovy osudy jsou neznámé. Pravděpodobně byl přinucen opustit kyjevskou katedru na patriarchovo naléhání, jež se opíralo o nezákonnost jeho ustanovení. Před tímto tlakem musel takticky ustoupit i Olgerd, jehož pozice ještě nebyla tak silnou, aby si mohl dovolit prosazovat a podporovat metropolitu, který stál, byť i jeho přičiněním, mimo zákon. Přes tento neúspěch přineslo jeho ustanovení ruskému církevnímu životu velmi vážné důsledky. Fakt, že se usadil právě v Kyjevě, který mu měl pomoci prosadit skutečně všeruský vliv, přiměl patriarchu k tomu, aby potvrdil již před padesát let trvající změnu sídla ruského metropolity. Synod ve svém dokumentu o přemístění metropolitního stolce z roku 1354 zdůrazňuje, že „zlodějská a násilnická vláda a přítomnost“ Theodoritova v Kyjevě nevytváří základ pro vznášení nároků na kyjevskou katedru, neboť kyjevští metropolitové od nynějška přebývají ve Vladimiru. Upozornění, že se Kyjevu může vrátit jeho prestižní postavení, až bude Theodorit vyhnán, působí vedle zdůrazňování nedůstojných materiálních podmínek pro pobyt metropolitů, jako nutný ale ryze symbolický apel.¹¹³ Synodální rozhodnutí uzavírající neúspěšný pokus s Theodoritem ovšem nutilo i Olgerda, aby hledal jiný způsob řešení problému církevní správy ruských zemí.

Rozhodnutí cařihradských patriarchů z let 1347 a 1354 potvrzovala na nejvyšší možné dobové úrovni vzestup vladimírského velkoknížectví, jehož nositeli se již ovšem prakticky definitivně stala moskevská údělná knížata. Před Moskvou se tak otvírala jedinečná perspektiva dědice Kyjevské Rusi, která jí skýtala šanci na mnohem výraznější prosazení v procesu sjednocování ruských zemí.¹¹⁴ Tato šance však zároveň dostávala moskevská velkoknížata do zcela nové situace. Musela se postupně vyrovnávat s odpovědností za ovládané země, což se rovnalo nevyhnutelným střetnutím s Tverí, Novgorodem a dalšími ruskými knížectvími a samozřejmě s Litvou. Musela ale také usilovat o postupnou emancipaci vůči Zlaté hordě a jejím následovníkům, ale také vůči Cařihradu, jehož zájmy nebyly vždy totožnými se zájmy moskevskými.

111 Tamtéž, stlb. 62.

112 Priselkov, *Trojickaja ...*, s. 373.

113 RIB, t. VI, stlb. 66-70.

114 Přiznačná je proměna Ivana Kality z „tvůrce velké tišiny“ ve „sběratele ruské země“, jak jej označil Jepifanij Premudryj ve „Slově o životě a smrti velkého knížete Dmitrije Ivanoviče, cara ruského.“ *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi XIV – seredina XV veka*, Moskva 1981, s. 208.

Totožnost cařihradských a moskevských zájmů se projevila při likvidaci Olgordova a Theodoritova pokusu. Nebezpečí, jehož dosah mohl být pro obě strany značný, vedlo k tomu, že v Cařihradě akceptovali návrh těžce nemocného Theognosta, aby se jeho nástupcem stal vladimirský biskup Alexej. Patriarcha Filotheos ve své listině konstatuje, že Theognost vynikajícím způsobem spravoval svoji metropolii a Alexejovi svěřil určitou část svých práv jako člověku, který je schopen „spravovat záležitosti a pást duše.“ Poté napsal o Alexejovi do Cařihradu jako o vhodném kandidátovi na ruský metropolitní stolec. V Cařihradě poté podrobili Alexeje důkladnému ročnímu zkoumání, důležitá byla mj. svědectví „tam (tj. na Rusi) přebývajících Romajů.“ Nyní o něm napsal velkokníže Ivan Filotheovi i „nejvyššímu a svatému mému samovládcí“ a žádal o jeho ustavení metropolitou. Filotheos se poté rozhodl, protože všechna svědectví hovořila v Alexejův prospěch, souhlasit s Alexejovým ustanovením, přestože „je to zcela neobvyklé a ne zcela bezpečné pro církev.“ Proto také několikrát opakuje, že se tento postup týká pouze Alexeje.

Zřejmě veden snahou, aby on sám v budoucnu a posléze jeho následovníci nemuseli čelit podobné složité situaci, podotýká, že „nedovolujeme pro budoucí časy nikomu jinému z ruských rodáků stát se tamějším archijerejem; to je vyhrazeno komu libo z duchovních tohoto Bohem proslaveného a Bohem zveličeného Konstantinopolu ... který bude umět řešit kanonické otázky a vést tamější křesťanský národ a vystačí si sám a nebude potřebovat ničí pomoc.“¹¹⁵ Slova patriarchy Filotheje ukazují, že se nadřazený a povýšený postoj cařihradských představitelů vůči představitelům ruských zemí příliš nezměnil. Případnému nedorozumění či klamným nadějím ruských představitelů bránilo podotknutí, že na Rus vysílaného Alexeje je třeba vnímat jako z cařihradských duchovních vybraného a podle kanonických pravidel a tradice ustanoveného metropolitu.¹¹⁶ Alexejův nástup tedy měl být chápán nejen jako neopakovatelná výjimka, ale i jako důsledek volby cařihradských představitelů. Ti jakoby si neuvědomovali změny, k nimž v celém byzantském světě docházelo a jakoby nebyli schopni reflexe svého vlastního jednání.

Nezanedbatelná byla proto i nadále úloha císařova. Vždyť Alexej se stal metropolitou na základě „laskavého uráčení se a svolení nejvyššího a svatého imperátora, horlivého zastávce a starostlivého pečovatele o církevní pořádek a blaho a ochránce Božích dogmat.“¹¹⁷ Vděk provázený a projevovaný náležitým způsobem měli v Moskvě projevovat i císaři, nejen jako symbolické hlavě pravoslavného světa, ale jako imperátoru, bez jehož rozhodnutí nemohl ruský vládce získat nového archijereje. Podobné mezní situace však pomáhaly vymezovat vztah ruských, zejména moskevských představitelů, vůči cařihradským a v neposlední řadě přispívaly k postupnému budování pozice a prestiže moskevských vládců.

115 Tamtéž, stlb. 44-46.

116 Tamtéž, stlb. 48.

117 Tamtéž, stlb. 48.

Moskevský úspěch provázený vysvětleními, která hájila tradiční poměry a projevovala stejně tradiční postoj Cařihradu vůči „barbarům“, neměl dlouhého trvání. Krátce po Alexejově ustanovení metropolitou kyjevským a vši Rusi přichází „přeosvícený metropolita litevský pan Roman, podle Hospodina milovaný bratr a sloužící naší milosti a také se vysvěcuje na metropolitu litevského.“¹¹⁸ Ambiciozní Roman, příbuzný druhé manželky Olgerdovy tverské kněžny Juliany, spravoval nejenom ruská území ovládaná Olgerdem, ale také Brjansk a snažil se uplatnit vliv i v Tveri. Protože mezi oběma metropolitami docházelo ke střetům, byli znovu povoláni do Cařihradu. Zdejší jednání v letech 1355–1356 byla zřejmě provázena snahami naklonit si vlivné úředníky. Oba metropolitové se proto obraceli „domů“ se žádostmi o vybírání nové církevní daně, které oba shodně adresovali tverskému biskupovi. V nejednoduché situaci rozhodli císař Ioann V. Palailogos, patriarcha, není zřejmé zda Theofilos či Kallistos, a synod tak, že Alexej zůstane kyjevským metropolitou vši Rusi, zatímco Romanovi budou podléhat biskupství litevská – Polock a Turov a metropolitova rezidence Novogorodek, nově mu byla podřízena také biskupství maloruská – Vladimír Volyňský, Luck, Cholm, Halič a Peremyšl. Byla tedy znovu obnovena litevskohaličská metropolie a Cařihrad se rozhodl vrátit k politice dělení vlivu.¹¹⁹

Litevského velkoknížete a metropolitu však toto rozhodnutí neuspokojovalo. Podle dokumentů vydaných kanceláří patriarchy Kallista v roce 1361 právě Roman na rozdíl od Alexeje narušoval všechna ujednání. Dovolil si odejít z Cařihradu bez rozloučení s patriarchou a poté, co docestoval do své eparchie, začal se chovat zcela v rozporu s kanonickými pravidly a především také s konkrétními rozhodnutími cařihradských představitelů.

Především přišel do Kyjeva a začal zde, proti právu, sloužit liturgii a vysvěcovat duchovní, drze se přitom nazýval jediným ruským metropolitou kyjevským vši Rusi. Navíc ještě popuzoval litevského vládce proti křesťanům – konkrétně proti městu Alexinu, kde byli zbídačeni křesťané.¹²⁰ Po ovládnutí celé Rusi bažící Olgerd, v jehož plném držení se nacházel již i Kyjev, usiloval o negování dalšího z patriarchových rozhodnutí, protože chtěl vrátit sídlo ruské metropolie zpět do Kyjeva. Výmluvné je svědectví patriarchovo – Romanovi poslové, kteří přišli do Cařihradu říkali: „Přeosvícený metropolita pan Roman je silný a může ovládnout celou oblast ruské metropolie, vždyť on, když přišel do Kyjeva, sloužil zde liturgii, podmanil si mnohá biskupství a povzbudil litevského vládce proti panu Alexejovi; když má takovou sílu u litevského vládce, může si směle dělat všechno.“¹²¹ Sebevědomý a sebejistý Roman tak připravil obtížnou situaci nejen Moskvě, ale i Cařihradu, jehož pozice autority opět utrpěla.

Nastala situace, kdy podle Alexejova mínění hrozil „všeobecný úpadek a rozvrat v církevních záležitostech v celé ruské metropolii.“ Iniciativy se proto

118 Tamtéž, stlb. 72.

119 Chodynicki, *Kościół...*, s. 16.

120 RIB VI, Přílohy, stlb. 88, 94.

121 Tamtéž, stlb. 80.

chopili v Cařihradě, podle patriarchovy stylizace především císař, „jemuž záleží na blahu a souladu světa a který dbá o zachovávání všech církevních práv a výsad,“ a který se rozhodl poslat na Rus diakona Georgije Perdiku a další důvěryhodné a bohabojné muže. Jejich úkolem je svolat shromáždění všech biskupů, výjimka byla možná jen v případě velké vzdálenosti, Roman se musí dostavit sám osobně, a velkoknížat, na němž se projednají především Alexejovy stížnosti. Vyšetřování má být uzavřeno sestavením zápisu stvrzeného podpisy biskupů, knížat a dalších důvěryhodných osob. Zápis má být posléze předložen císaři a patriarchovi, aby mohly být napraveny poměry v „ruském křesťanském národě.“¹²² Císař tak má rozhodovat o církevním dění v ruských knížectvích v podmínkách, jimž v Cařihradě zřejmě nechtěli zcela rozumět, vždyť jenom účast velkoknížat na shromáždění byla těžko představitelnou. Vyhrocenou situaci však místo něho ve stejném roce vyřešila Romanova smrt.

Konečným řešením zatím nejdéle trvajících rozdělení ruské metropolie mělo být opětovné připojení litevské metropolie ke kyjevské, jež nechal listinou z 8. října 1364 potvrdit na stolec nejvyššího představitele byzantského pravoslaví se opět navrátivší Filotheos. Hlavním viníkem všech nepříjemností spojených s Romanem nemohl být tentokrát nikdo jiný nežli vládnoucí kníže litevské země, který byl nepřátelsky zaměřen vůči kyjevskému metropolitovi vši Rusi Alexejovi, a proto byl zároveň ochoten přetrpět a udělat všechno, „aby jej neměl metropolitou a neviděl svoji moc a zemi v duchovní oblasti jemu podřízenou.“ Jeho cílem byla samostatná metropole, již by spravoval vlastní metropolita. Odpovědnost na straně cařihradské tentokrát přesunul patriarcha na církevní sněm, který se snažil nevystavit početný národ duševnímu nebezpečí v podobě úplného odtržení od posvátného těla církve a vysvětil proto odtud (tj. z Litvy) vyslaného důstojného člověka metropolitou, v souladu s přáním tohoto národa, s místními potřebami a představami knížete. Tomuto výkladu odpovídá i další hodnocení vývoje po roce 1354. Podle Filothea by byla celá záležitost v pořádku a „květ míru by mezi nimi zůstával ve vši kráse a svěžesti,“ kdyby tento ustanovený litevský metropolita zůstával v jemu vymezených hranicích a spokojil s právy jemu danými. Jeho nedůstojné jednání však přineslo mnoho zlého národu a tím také mnohou žalost posvátnému sněmu.¹²³

Na rozdíl od dopisů z roku 1361 patriarcha uznává, že i přes zapojení na Rus vyslaných mužů, by řešení celého problému nebylo jednoduchou záležitostí, kdyby jí neučinil konec sám Kristus. Jako projev bezmoci vyznívá patriarchovo konstatování, že po Romanově smrti „církve Boží znovu pečuje o tento národ a přijímá opatření k obnově mírového stavu.“¹²⁴ Ale i v této situaci se patriarcha hlásí k odpovědnosti velmi opatrně. Připomíná, že již před ním působící patriarcha spolu s císařem vrátili litevskou zemi kyjevskému metropolitovi vši Rusi a ustanovili, aby tvořila jeho biskupství a úděl duchovní moci. Na základě

122 Tamtéž, stlb. 82-84.

123 Tamtéž, stlb. 94.

124 Tamtéž, stlb. 96.

tohoto staršího nařízení má platit i do budoucna, aby se litevská země se vším, co jí bylo podřízeno v době její samostatnosti, patřila ke kyjevské metropolii na stejné úrovni jako ostatní biskupství. Kyjev má respektovat jako svoji metropolii a má odtud přijímat svoje biskupy.¹²⁵ Do budoucna musí podle Filothea jednoznačně platit, že se litevská země nesmí v žádném případě oddělit a vzdálit z podřízenosti a duchovní správy kyjevského metropolity.

Potřeba peněz plynoucích z ruské metropolie, peníze zaplacené za Alexejevo ustanovení byly použity na opravu jedné z apsid cařihradského chrámu sv. Sofie, spolu se snahou zachovat si i nadále autoritativní postavení v rámci již však postupně zanikající pravoslavné ekumeny přiměly cařihradské představitele, aby v roce 1364 znovu připojili osamostatnivší se litevskou metropolii zpět k všeruské kyjevské. Potřeba zachovat Cařihradu postavení nejvyšší autority a centra pravoslavné ekumeny nutily patriarchy hledat viníky v litevských a případně i ruských knížatech, výjimkou je přiznání hrabivosti jednoho z patriarchů jako důvodu ke změnám v rámci všeruské metropolie. Komplikovanost cařihradské situace snad nejlépe vystihuje Filotheovo vysvětlení, že synod vyhověl Olgerdově žádosti o ustavení samostatné metropolie proto, že se obával o osud početného národa. Olgerdův cíl mohl vyhovovat cařihradskému zájmu rozšiřovat vliv prostřednictvím církevních institucí,¹²⁶ tento zájem byl podmíněn i opodstatněnou obavou ze šíření „latinského“ vlivu ze západu. Slavnostní prohlášení patriarchů a císařů o nedělitelnosti ruské metropolie, která spíše vyhovovala zájmům moskevským, museli často opět nejvyšší cařihradští představitelé narušovat. V takových momentech se cařihradský postoj velmi podstatně sblížoval s litevským. Střety o metropolii i konflikty mezi metropolity a knížaty, v případě Alexejově a Romanově i mezi metropolity, byly přímým důsledkem podstatných změn v politickém vývoji východní Evropy, a proto byly také předzvěstí budoucího definitivního rozdělení kyjevské metropolie vší Rusi.

V moskevském prostředí byl zápas o metropolitu nejen mocenskou záležitostí, jako v případě Litvy, ale byl i součástí zápasu o vlastní identitu, pro niž bylo třeba najít v podmínkách tatarských jarlyků nezbytnou oporu. Metropolita, nehledě na podstatné zásahy politické, svojí přítomností pomáhal proměňovat Moskvu v posvátné sídlo ruského pravoslaví. Jeho prostřednictvím mohli moskevští Danieloviči snáze navazovat na svoje kyjevské a vladimírské předky. Petr a Theognost jim k tomu poskytli i nemalé materiální prostředky, a postupně tak spolu s vyvazováním ze závislosti na Tatarech získávat dominantní postavení v oblastech severovýchodní Rusi. Přítomnost metropolity vší Rusi v Moskvě otevírala moskevskému velkoknížeti, ještě se nutně zaštiťujícím titulem velkoknížete vladimírského, perspektivu k tomu, aby se stal „vpravdě pravoslavným samovládce vší Rusi“ včetně plně, v duchu cařihradské tradice uplatňované, odpovědnosti za čistotu a bezpečnost „pravé pravoslavné víry.“ Cestu

125 Tamtéž, stlb. 96-98.

126 Ch o d y n i c k y , *Kościol*, s. 16.

k „samoděržavnému gosudarovi vši Rusi“ mohl pomoci otevřít, vedle naplnění dalších podmínek, v Moskvě působící metropolita vši Rusi.

Události provázející ustavování ruských metropolitů byly rovněž podstatným impulsem ke změně vnímání ekumenických cařihradských představitelů. Nedo-
držovaná slavnostní prohlášení, jež provázela zásadní změny v dosavadní od
dřevních dob trvající tradici, a jež přinášela moskevským vládcům dosud ne-
známé problémy, oslabovala pozice Cařihradu v očích Ivana Danieloviče Kality
a jeho následovníků. Z moskevského pohledu věrolomné jednání patriarchů
a císařů ubíralo na záři a síle nejen jejich osobní autority, ale také autority města
a místa, jemuž vládli a jež bylo sídlem a centrem pravoslavné víry. Toto nedů-
stojné jednání, jež se naučili v Moskvě hodnotit jako zradu pravoslavné víry,
nutilo zdejší prostředí k přehodnocování role a významu vlastních velkoknížat.
Jedinečným náznakem tohoto procesu jsou názory tverského mnicha Akindina,
který nejenže protestoval jménem biskupa Andreje a velkoknížete Michaila Ja-
roslaviče proti chování a vystupování metropolity Petra, ale také velmi ostře
svému tverskému vladimirským titulem se pyšnicímu vládcí připomínal jeho
povinnosti. Podobně je jedinečným svědectvím těchto proměn ve vědomí mos-
kevské společnosti pokus Dmitrije Ivanoviče Donského o ustanovení metropo-
lity, v němž Cařihradu pomohly přetrvávající problémy politické problémy
v ruské společnosti. Sledování vlastních zájmů provázené tradičním despektem
tak začíná Cařihrad zbavovat i posledního duchovního syna, jenž ovšem potře-
boval ještě dost dlouhou dobu k definitivnímu osamostatnění a nastoupení cesty
autokefalie.